

ESTIMEM EL PATRIMONI COMARCAL

BANYOLES

1. El monestir de Sant Esteve

Jordi Galofré

El monestir de Sant Esteve de Banyoles, que és l'origen de la ciutat de Banyoles, va ser fundat pels volts de l'any 802. L'església primitiva es va substituir per una altra de romànica, construïda al segle XI. Al segle XIV s'hi va edificar un claustre gòtic. La façana presenta una portalada d'estil gòtic tardà (1530) amb pinacles laterals i un gran rosetó.

Una història accidentada

El monestir ha tingut una història molt accidentada. Els terratrèmols del segle XV van fer caure diverses parts del temple i el campanar. Els conflictes bèl·lics dels segles XVII i XVIII el van afectar greument. Va patir després les conseqüències de les exclaustacions, que culminarien en l'expulsió definitiva dels monjos, el 1835. A partir d'aleshores el monestir va ser desamortitzat i passà a mans de l'Ajuntament, que el 1863 el va cedir al bisbat de Girona, que hi va instal·lar la Casa Missió. Però no s'acaben aquí les vicissituds. El 1936, l'església va ser saquejada i al monestir s'hi van acollir refugiats i, més tard, s'hi va instal·lar un hospital de guerra. L'any 2000, el bisbat de Girona va cedir a l'Ajuntament de Banyoles i al Consell Comarcal l'ús de la part que ocupa l'Arxiu Comarcal durant noranta anys. El 2015, el bisbat va cedir a l'Ajuntament l'ús de l'església, el claustre i altres espais per a finalitats culturals durant vint-i-cinc anys.

El retaule i l'arqueta

A l'interior de l'església destaca el retaule gòtic de la Mare de Déu de l'Escala, del segle XV, d'una qualitat excepcional. És obra de Joan Antigó, de l'escola de Girona. Al cor hi ha l'orgue, construït el 1758 per Josep Boscà, que es troba en molt mal estat de conservació. El claustre actual va ser construït a finals del segle XVIII perquè l'anterior es trobava en situació ruïnosa. A la galeria oest es conserven restes de pintures murals del s. XV, molt deteriorades. En una dependència del claustre es conserva l'arqueta de sant Martí, **del s. XV**, una peça mestra de l'argenteria gòtica catalana, obra dels orfebres gironins Francesc Artau, pare i fill. El 1980 es va produir el famós robatori de les figures de l'arqueta. Després de múltiples gestions, la majoria s'han recuperat. Actualment, l'arqueta només es pot veure en visites guiades organitzades per l'Ajuntament.

El Pla Director

Després d'un primer pla director per a la patrimonialització del monestir, elaborat el 2005 per Jeroni Moner i Antoni Torres, l'Ajuntament en va encomanar un altre a l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, que es va presentar el febrer de 2023. El pla recomana que el conjunt del monestir i el seu entorn esdevingui un eix històric-cultural obert a la ciutat, proposa adequar l'església i el claustre com a àmbits museïtzats i planteja convertir el jardins interiors en espais oberts, que serveixin d'articulació amb el sota monestir. És un pla ambiciós i engrescador, que l'Ajuntament haurà d'aprovar i realitzar.

2. El patrimoni medieval de Banyoles

Guerau Palmada

Banyoles conserva un ric patrimoni medieval, L'origen de la ciutat va ser a partir de la fundació del monestir benedictí de Sant Esteve (s. IX), molt modificat a finals del barroc. Les obres realitzades al claustre neoclàssic van permetre documentar un conjunt molt interessant de capitells esculpits de l'antic claustre romànic (s. XI) avui desaparegut. Sota la capçalera actual encara es conserven les traces dels primitius absis

romànics de l'antiga basílica monacal, i també algun tram d'opus spicatum lateral. El retaule de la Mare de Déu de l'Escala del pintor Joan Antigó i l'arqueta dels orfebres Artau són dues obres excepcionals de l'art gòtic català. En un futur es preveu que es pugui visitar la col·lecció de làpides medievals dels antics monjos i abats del monestir. L'any 2016 les intervencions arqueològiques van permetre documentar el recinte emmurallat del monestir i la base d'una gran torre circular medieval. També cal mencionar la portalada tardogòtica de pedra de travertí (s. XVI).

El barri vell conserva bona part de l'antic traçat de la vila medieval, antigament amb dos nuclis ben diferenciats entre la Vila Vella, entorn del monestir, i la Vila Nova, com a epicentre la plaça Major. A la Vila Vella hi destaquem varis edificis medievals, com l'actual seu del Centre Excursionista de Banyoles i, especialment, la casa dels Lleons, a la plaça del Teatre, amb un conjunt pictòric únic de finals del s. XIII, encara pendent d'una solució patrimonial. D'altres carrers que conserven la fesomia de l'antic traçat de la vila medieval serien el carrer Nou, el de Santa Maria i el de la Paraireria. Com a centre del l'antic poder municipal i parroquial, s'erigeix el temple gòtic de Santa Maria dels Turers, una de les primeres capçaleres gòtiques de les comarques gironines, i un conjunt pictòric del gòtic lineal en la portalada gòtica desplaçada.

Pintures de la portalada de Santa Maria dels Turers

L'antiga Pia Almoïna, abans l'antic ajuntament, i actualment seu del Museu Arqueològic, mostra una arquitectura civil entre el romànic i el gòtic, amb un meritori pati gòtic (s. XV). A l'interior es conserven fragments de pintura gòtica amb elements animals i vegetals, com també varis graffitis medievals. Al carrer de Sant Pere hi ha el Tint, un edifici tardogòtic del s. XVI destinat al tenyit dels draps de llana banyolins. La plaça Major al centre de la Vila Nova en època medieval probablement només era porxada en dos dels seus quatre costats, al segle XVIII es va completar la porxada sud, mentre que la de ponent fou finalitzada al segle XIX. A l'interior de l'Oficina de Turisme es conserva l'antic molí fariner del Rec Major documentat ja al segle XIV, però molt modificat en èpoques posteriors.

La vila de Banyoles va ser emmurallada durant els s. XIII i XIV, amb un ossat excavat a la roca de travertí. El tram més visible de la muralla amb espitlleres es troba al Parc de la Muralla, conservada en la casa de Can Lavall, antigament Can Perpinyà, amb un conjunt de glorietses d'inspiració oriental datables a finals del set-cents, i que no tenen cap finalitat defensiva, sinó ornamental. Al barri del Remei l'antiga masia medieval de Can Sisó de Guèmol que any rere any es desploma, clama a una solució arquitectònica i patrimonial urgent.

3. Recs i molins

Josep Callís i Figueres

L'Estany de Banyoles desguassa les seves aigües a través de cinc recs que no són només de simple «desguàs». És un petit embassament que, amb la construcció d'una mota al s. IX, conté les aigües per poder pujar el nivell de l'aigua i permetre'n el control i aprofitament.

Aquesta estructura hidràulica, més enllà del mateix traçat i de la construcció del seu vas, fet majoritàriament amb lloses de travertí -un dels elements constructius identificatius del nostre patrimoni-, també l'acompanyen una sèrie d'elements que relliguen els seus usos de regadiu, domèstics o industrials amb el territori. Els bagants, els rentadors, les

tanques de llosa que limiten les parcel·les circumdants i els molins en són els més representatius.

- **Rec de can Hort:** al llarg del seu recorregut hi ha el molí de Can Hort (Can Pipa).

- **Rec de can Teixidor:** hi trobem els molins de Can Teixidor del Terme (Can Brugada) i l'antic molí de Can Torrent.

- **Riera Vella:** és la unió, un cop passat el molí de Can Torrent, dels dos primers recs. Recorre pels terrenys del Sota Monestir on cal destacar la xarxa de regueres fetes amb llosa de travertí a la zona de les hortes. Al llarg del seu recorregut trobem la Farinera Surribas (o Molí Nou), un antic molí paperer que conserva intacta la maquinària de l'any 1929, el Molí de Can Rabassa (o de la Cooperativa), el de can Laqué, un antic aqüeducte que portava aigua a l'altra banda de la Riera Canaleta, i el Molí de Can Boada (o de la Via) amb la seva bassa.

- **Rec de la Figuera d'en Xo:** portava aigua al recinte urbà de la Vila Vella i alimentava l'antic molí Canyer o d'en Ramis. Una de les derivacions importants és el Rec de la cuina del Monestir i l'altra la que discorre pels interiors dels patis de les cases del carrer Nou i alimenta el rentador de la placeta del Teatre.

- **Rec Major:** era el rec industrial que alimentava la Vila Nova. Al seu inici trobem l'Escala de Mira d'en Gussinyer i el límit, un element de pedra per controlar les pujades de nivell. En el seu trajecte, ja dintre de la zona urbana, trobem el Molí de la Plaça (BCIN de la Plaça), el dels Paraires (o de la Victòria), el Tint i el tram conegut com el Rec dels Molins amb Can Pujol, Can Nocaire i Can Campolier, i més avall, el del cartró. I per acabar, el Molí de la Farga (BCIL), del s. XVII, on destaca el seu conjunt hidràulic, la bassa i el mateix edifici. En arribar al Mas Riera aboca les aigües a la Riera Canaleta després d'una magnífica bassa. A partir d'aquest punt el coneixem com a riu Terri.

- **Rec de Guèmol:** tenia la funció de regadiu. És rellevant l'àrea d'horts situats sota de l'església del Remei amb la seva estructura de repartiment i el magnífic rentador triangular que el planejament del 1984 feia desaparèixer.

Jeroni Moner (2013), al rec de Guèmol, amb el vas i les tanques de llosa de travertí.

- **Rec dels Xucladors:** antigament, era una derivació del rec de Guèmol que encara transcorre per la cota del terreny original sota el nivel de la Mota. La torre d'en Feliu i un petit aqüeducte, del qual en queden els pilars fets de llosa, que portava aigua corrent a les cuines de la planta primera de les cases del carrer de Ponent, en són els elements destacats.

Tots aquests elements i la seva protecció estan detallats al Pla Especial dels Recs que esperem que s'aprovi aviat.

4. La plaça Major de Banyoles

Guerau Palmada

La plaça Major, antigament coneguda com de la Vila Nova, es configura a finals del s. XIII i les primeres dècades del s. XIV durant el creixement urbanístic de la vila medieval des de la plaça de Vila Vella, avui coneguda com plaça del Teatre. Aquest nou barri o burg es va adaptar al traçat del rec Major que discorria per les cases urbanes

situades a la porxada nord, i la muralla medieval, traçat continuat amb la porxada de llevant, i resseguint l'antic camí reial d'entrada a la vila de Banyoles, avui conegut com carrer Girona. De fet, les mostres d'urbanisme medieval s'identifiquen amb la casa de can Bòlica, que té la única arcada ogival del període gòtic i les finestres geminades romàniques laterals, tot i que la balconada va ser reformada al s. XVI. També és meritori l'edifici medieval de cal Moliner, avui seu de l'Oficina de Turisme, però antigament era un molí fariner. La fesomia arquitectònica d'aquest edifici es remunta a la baixa edat mitjana, sobretot la porta forana, la finestra geminada i altres elements arquitectònics com *l'opus spicatum*. També té elements medievals la façana de l'Ateneu. Can Grilló també conserva elements arquitectònics de mateix període, com ara la finestra geminada, avui parcialment tapiada, o un bé un element estructural únic a terres catalanes, i malauradament poc valorat, com és el pilar de llosa i pedruscall de travertí. Un altre element de la plaça Major és l'antiga teiera de forja de can Bòlica, documentada ja els s. XVII i XVIII quan era encesa amb piles de llenya pagades per l'ajuntament i destinades a il·luminar les festes nocturnes de carnaval, balls, commemoracions contra els borbons i i concorreguda festa de la plantada de l'Arbre de Maig i que antigament es feia al bell mig de la plaça. Avui sortosament la teiera s'ha recuperat com un element clau en l'inici de la Festa Major.

La imatge de la plaça Major tota porxada amb voltes en els seus quatre costats sembla que es va començar a configurar a partir de la segona meitat del s. XVIII, ja que les voltes de la banda de migdia no eren finalitzades. Per tant, la concepció d'una plaça íntegrament porxada és va anar perfilant al llarg del s. XVIII, i resolta com una plaça de disseny neoclàssic i regular ja a principis del s. XIX, com mostra la construcció de l'antic Hotel Mundial. També moltes de les voltes actuals de major llum van ser reedificades al llarg del s. XVIII com s'entreveu en les fonts escrites, també la majoria de soterranis amb volta de llosa de travertí. Les antigues obertures medievals van ser modificades amb balconades amb major llum a partir de les darreres dècades del segle XVIII, model que fou imitat en èpoques posteriors en estils historicistes (finals s. XIX).

La Plaça l'any 1890, en una fotografia de Pau Audouard.

Exemples de cases d'aquest període són can Pons o can Bulí. L'aspecte arbrat de la plaça Major es va començar a dissenyar als darrers anys del s. XIX, quan hi foren plantats plataners en filera seguint la moda francesa d'aquell moment. Antigament havia existit un pou per treure aigua pública al seu centre (s. XVI). Més endavant, un cop acabada la Tercera Guerra Carlina (1872-1876), es va dissenyar al centre de la plaça una font ornamental de planta circular, a imatge i semblança de la Font de la Puda, però per problemes de cabal d'aigua, la font fou desmantellada pocs anys després. La sequera ja era també present al s. XIX, però possiblement no amb tanta intensitat com els darrers anys.

5. La Banyoles dels segles XVIII i XIX

Josep Callís i Figueres

Després de començar la decadència de la vila a finals del s. XV, el fet de la Concòrdia de l'Estany (1685), que va transferir el domini de les aigües de l'estany i dels recs al municipi, va preparar el terreny per a l'expansió territorial del s. XVIII. Fins aleshores, la major part del creixement urbà s'havia anat desenvolupant dintre del recinte

emmurallat amb actuacions sobre els edificis existents, amb l'excepció d'alguna edificació aïllada situada en els camins principals que arribaven a la Plaça Major.

El segle XVIII va ser una època de desenvolupament econòmic per la proliferació de la indústria tèxtil (lli i canem) amb un destacat increment demogràfic provinent dels poblets rurals de la comarca. Això va provocar la construcció dels primers eixamples urbans al voltant dels camins d'entrada i sortida de la vila. Una de les característiques constructives més rellevants d'aquesta època és la implementació de la llosa de travertí per a murs i voltes en substitució dels antics forjats de bigues de fusta. És un sistema constructiu que ens caracteritza i que caldria protegir.

Dintre del recinte emmurallat cal esmentar el monestir, ja tractat en un altre article, i can Lavall, una casa noble de grans dimensions, fruit de la unió de dos habitatges medievals. N'és rellevant la façana, l'estructura funcional amb les decoracions de les sales nobles, l'escalinata d'accés i el jardí elevat sobre la cisterna que comunica amb el passeig de sobre la muralla.

Pel que fa a l'exterior del nucli antic, tenim Can Llach i les construccions industrials de Can Prat (alberg) i els antics "hermanos", amb una interessant estructura de pilars i voltes per arista realitzades amb llosa de pedra.

Pel que fa a l'arquitectura popular, són interessants els habitatges del barri del carrer de Jacint Verdaguer, amb uns 4 metres de llum, mitgeres i voltes de canó de llosa de pedra i tres obertures a la façana principal: la porta d'entrada, una finestra i el badiu. Aquest és un barri que ha anat perdent part de la seva harmonia -per la substitució d'alguns d'aquests habitatges-, que caldria recuperar. Un altre conjunt que segueix aquesta tipologia, però amb una llum i altura superiors, són les cases dels de Ameller, construïdes per allotjar els treballadors de Ca l'Ameller (mas Peraseca, BCIL), una antiga casa pairal que va tenir una gran transformació durant aquest segle.

Durant el segle XIX, la ciutat pateix una crisi profunda al sector industrial que estanca el creixement urbà. Cal destacar les operacions per la desaparició gradual de l'antic recinte emmurallat i la construcció de la carretera entre Girona i Olot (1853) que va desplaçar l'eix que antigament passava per la Plaça Major, va obrir un nou eix de creixement perpendicular al tradicional -on hi trobem Can Pepis, un habitatge

plurifamiliar amb un rellevant ús del maó a la façana- i va crear un nou centre a la Plaça dels Turers, amb un bon exemple d'edifici amb porxos, de l'arquitecte Martí Sureda.

La ciutat, en un grau més baix, també va créixer pel carrer de Sant Martirià amb cases de la nova burgesia com Can Gou (recentment enderrocat) i algunes edificacions aïllades com Can Colom, darrere del monestir, i Cal General, una casa senyorial de nova planta prop de l'estany que s'organitza en dos eixos de simetria, desmillorada avui per una rehabilitació poc fonamentada.

Can Gou (1861) al carrer de Sant Martirià, dies abans del seu enderroc (febrer 2022),

Pel que fa al nucli antic, resultat de la unió de dos habitatges medievals, tenim Can Torrent, un habitatge que encara avui manté intacte el seu interior, tant pel que fa a l'estructura funcional com les decoracions de les plantes nobles. A la seva part posterior hi destaca la triple galeria amb un jardí d'època. I a la plaça Major trobem Can Nenes (antic hotel Mundial) amb un gran ordre clàssic a les façanes.

I no podem oblidar la “mina” (avui desapareguda), una instal·lació hidràulica feta de llosa de pedra que portava aigua al centre de la població provinent de la Font de les

Arcades per sota del carrer de Sant Martíà. I les construccions religioses de les carmelites, el Remei, la Providència i el Sagrat Cor.

Un dels fets més destacables d'aquest segle és l'interès que despertà l'Estany i el Balneari de la Puda, amb la seva font, fet que va potenciar la configuració i desenvolupament paisatgístic d'àrees pròximes com el Passeig Dalmau o el Front d'Estany amb la plantació de plàtans a banda i banda que va desplaçar l'interès urbà a la perifèria i que acostà Banyoles al seu estany.

6. Les pesqueres del segle XXI

Pau Sarquella Fàbregas

Des de la construcció de la pesquera anomenada «La Cala», la darrera en construir-se, l'any 1928, l'estany de Banyoles compta amb un grup de vint edificis aixecats a la vora oriental de l'estany sobre l'aigua, entre els Desmais i la Caseta de Fusta, tots ells numerats com si d'un carrer es tractés. L'inici del sistema el marca el que durant molts anys va ser l'únic espai urbanitzat entre Banyoles i l'estany, el carrer de la Barca. Des d'allí, on antigament s'hi havia amarrat la barca del Comú (d'aquí el nom del carrer), els edificis amb números senars s'estenen cap al nord, i els de números parells cap al sud.

Al conjunt d'aquestes arquitectures lacustres, reconegut el novembre de 1996 per la Generalitat de Catalunya com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) dins la categoria de «Jardí Històric», se'l coneix com «les pesqueres de l'estany de Banyoles». Aquest nom conserva l'ús i l'activitat pels quals es van construir a principis del segle XIX unes passeres de llosa de travertí per apropar-se a l'aigua blava, o zona fonda, facilitant així la pràctica de la pesca i l'amarratge de barques. Posteriorment, a causa de la necessitat dels seus promotors (als quals l'Ajuntament havia concedit l'exclusivitat d'ús) de poder pescar aixoplugats i guardar la canya i les eines de pesca, tal com fan els pagesos al camp amb les eines de l'horta, es van construir senzills coberts, també de llosa de travertí, d'uns 2 x 2 metres sobre l'aigua.

L'ampliació de la mota (dic de contenció de l'estany) el 1848, per convertir-la en el passeig arbrat que avui coneixem, propi dels enjardinaments vuitcentistes francesos, així

com la construcció del balneari de la font Pudosa, van ser cabdals en el nou interès de banyolins i visitants d'acostar-se a l'estany, on sobretot s'hi anava a barquejar. La contemplació del paisatge des de l'aigua, propi del romanticisme pictòric i literari de l'època, va resultar en l'ampliació de moltes de les pesqueres per tal que s'hi poguessin guardar embarcacions. Ja al segle XX, l'arribada de la pràctica de l'esport i l'auge de la burgesia banyolina va fer que algunes de les pesqueres s'ampliessin encara més per a poder allotjar-s'hi o fins i tot banyar-s'hi a l'interior. La nova estètica associada al gaudi d'aquestes reformes o, en alguns casos, noves construccions, va anar acompanyada d'una elaborada ornamentació que s'estenia del neoclassicisme a l'eclecticisme, passant pel noucentisme i diferents historicismes.

Després de la construcció i concessió d'exclusivitat d'ús de les vint pesqueres, el 1931 el ple de l'Ajuntament va acordar no deixar construir-ne de noves. La prohibició no va frenar l'evolució arquitectònica, ja que des de llavors, diverses ampliacions, substitucions, i fins i tot trasllats s'han anat succeint. L'acondicionament i preparació de l'estany per acollir la competició de rem dels Jocs Olímpics de Barcelona l'any 1992 va suposar l'últim episodi de transformació arquitectònica significativa del conjunt.

Vista de l'estany de Banyoles a través de la pesquera «La Carpa d'Or».

Més enllà de l'estreta vinculació amb el paisatge i l'imaginari col·lectiu dels banyolins, el gran valor històric, cultural i arquitectònic de les pesqueres de Banyoles rau precisament en la variació estilística i tipològica d'aquestes architectures, on la repetició d'espais i elements decoratius, compositius i constructius, semblants però a la vegada diferents, defineixen portals, passeres, jardineres, portes, finestres, persianes, baranes, làmpades, reixes, i d'altres elements arquitectònics pensats sobretot per ser utilitzats i habitats, a través dels quals s'observa i es significa el paisatge de l'estany de Banyoles.

Les pesqueres que hem heretat són el testimoni de la seva evolució. Algunes, petites, pràcticament no han canviat des de la seva construcció, i d'altres, més grans, han adaptat els seus espais i usos a la vida de la societat que les ha ocupat en cada moment. Els darrers anys, amb la renúncia d'ús privatiu d'alguns dels concessionaris, ha sorgit l'oportunitat, però també la responsabilitat, que des del Comú, és a dir, tots els banyolins i l'Ajuntament com a gestor, pensem quins han de ser els usos actuals i futurs de les pesqueres del segle XXI.

7. Els masos de Banyoles

Josep Grabuleda Sitjà

En època medieval a Banyoles hi havia vint-i-vuit masos. El mas o masia era l'edifici principal d'un territori (el mas) menat per una família. Encara avui dia se'n conserven alguns.

Un dels més significatius és Can Puig de la Bellacasa, existent el 1279 com a Puig Dessà, que s'organitza a partir d'una era comuna i la façana principal manté la porta d'arc de mig punt i tres finestres d'estil gòtic. És la seu del Consell Comarcal del Pla de l'Estany i va ser fortificat pels napoleònics durant la Guerra del Francès (1808-1814). És un Bé Cultural d'Interès Nacional de Catalunya (BCIN).

Can Puig de la Bellacasa

Prop dels recs de Ca n'Hort i de Can Teixidor s'hi descobreixen els d'Hort, Brugada-Teixidor del Terme i Palau. El Brugada, citat el 1279, té planta basilical i dues plantes i golfes. Una façana dona a l'era i la posterior al rec. Mas Palau és conegut des del 1270 i ha donat nom a un barri. De l'antic Rodeja o Trull (Can Trull Vell) en destaca la galeria porticada de dos pisos. A tocar d'ell s'hi troba l'antic Peraseca, documentat el 1279, i que ara s'anomena mas de Ameller. El Pujol de ses Rieres, que ja hi era el 1263, s'ha denominat Verdaguer, Can Famada i Mas de Nit. El Riera, des d'abans de 1279, era Riera d'Avall. I el mas Usall de Bosc, que surt el 1263, es va dividir en diferents cases. La part on hi va viure la rica família dels Usall és Can Farró. L'antiga façana principal té una porta d'arc de mig punt. Algunes de les finestres són d'estil gòtic i s'hi veu, en una porta, un escut heràldic amb un cap de xai.

A Guèmol trobem els Llucià, Pujades i Can Cisó. El Llucià o Guèmol ja s'esmenta el 1279. Actualment comprèn Can Xoliu, Can Serafina, Can Rutllat i Can Né. El Pujades era, el 1279, de Bernat de Pujada. I Can Cisó està en estat ruïnós. Era una masia de planta baixa i posteriorment, als segles XV i XVI, s'hi varen afegir un pis i golfes. A Lió s'hi van col·locar l'enrunat Arveig i els de Mitjavila i Clos (mas Lió).

A Puigpalter de Dalt, s'hi distingeix el mas Tassi i, a Puigpalter de Baix (al voltant de l'ermita de Sant Jaume), els Mateu (Ca la Càndia i Ca la Llúcia), Tassi d'Avall (Can Peric/Can Maret), Campolier (Can Quim) i Argelaga (Argelaguer/Margelaga). La Torre d'en Tassi o Tassi, d'abans de 1279, està declarada BCIN. La torre annexa és de planta quadrada i hi destaquen unes finestres d'estil gòtic. L'actual edifici del mas Mateu, descrit abans de 1279, és dels segles XVIII i XIX. Al seu costat hi ha el Tassi d'Avall, de planta rectangular, amb una planta baixa i pis, i una pallissa. I, a tocar de la riera de Garrumbert, s'hi situa el mas Argelaga.

8. La Banyoles de la primera meitat del segle XX

Josep Callís i Figueres

En una entrada de segle marcada per l'interès de l'Estany, el Balneari i els seus visitants, la ciutat desenvolupà un nou eix, el Passeig de la Indústria, que connectava la Plaça Major amb el Puig d'en Colomer i el barri de Guèmol i limitava pel sud-est el creixement del barri de la Divina Pastora.

Van ser uns anys d'expansió urbana que donaren edificis destacables, molts d'ells projectats pels mestres d'obres dels quals se'n destaca en Jaume Casellas "Fraï", en Pere Font i en Francesc Esparch, i també per la cooperativa "els soviets" que s'inspiraren i portaren aquí, a la seva manera, els corrents arquitectònics del moment.

L'any 1903, l'industrial Manuel Corominas i Faras (en Trull) va cedir els terrenys del futur Passeig de la Indústria i a partir de llavors es van començar a edificar una sèrie d'edificis, majoritàriament de famílies benestants. Aquest passeig tenia un aspecte senyorial amb balustrades, escalinates i plataners que les actuacions posteriors, basades en criteris de mobilitat pels automòbils i en l'especulació en altura, el van desdibuixar.

Cal destacar-hi les cases de Renda* d'en Pere Font d'inspiració modernista, la Casa de la Vila*, feta per l'arquitecte Josep Francesc Ràfols, l'any 1926, d'estil noucentista i construïda pels "soviets" i Can Surribas* (o Betlem), un habitatge possiblement projectat per l'arquitecte Puig i Cadafalch els anys 1912-14, modernista, amb

intervenció del mestre d'obres Esparch i que els anys 1940-41 l'arquitecte banyolí Francesc Figueras va reestructurar.

Passeig de la Indústria als anys 30 amb la casa de la vila a primer terme (foto d'autor desconegut). Arxiu Comarcal de Pla de l'Estany. Col·lecció Lluís Martí i Salló

Al carrer Mn. Baldiri Reixach hi trobem Ca l'Alsina*, un edifici amb façana modernista amb una gran i sinuosa balconada, possiblement projectat per en Jaume Casellas, i Can Masgrau de la Torre, un edifici residencial que pertany al segon noucentisme, fet per l'arquitecte Figueras l'any 1941.

Al carrer Jacint Verdaguer -conegut com a c. Gran- hi ha can Gelada*, un dels millors edificis amb referents modernistes que tenim, atribuït al mestre d'obres Esparch, on destaquen les ornamentacions de la façana i el badalot i, a davant, Can Canova*, un habitatge d'estil neo-medieval, fet per en Pere Font. Al c. de la Rambla n. 27, hi ha un altre habitatge d'esperit modernista, amb un interessant ús de ceràmiques a la façana, que és atribuït a en Pere Font. I a la Plaça de les Rodes, l'església de la Sagrada Família, neoromànica, feta entre el 1924-26.

Sobre l'eix de la carretera de Girona a Olot, trobem Can Gussinyer (BCIL), un casal noucentista amb elements de l'arquitectura popular fet l'any 1929 pel mestre d'obres Miquel Pallàs que serà la futura seu del Centre d'Estudis Comarcals, i Can

Boschdemont*, una interessant construcció noucentista propera al racionalisme fet el 1941 per l'arquitecte Isidre Bosch que ens acosta ja als preceptes de l'arquitectura moderna que la guerra de 1936 va estroncar.

A les proximitats del nucli antic trobem el conjunt de tres Cases de la Plaça Perpinyà*, d'estil modernista, fetes per Pere Font l'any 1929. Al carrer de Girona hi ha Can Garriga-Gimferrer, una interessant casa urbana de dues plantes construïda el 1919 pels "soviets", al c. Sant Antoni, tres grans habitatges d'aspecte noble: Can Mascaró, Can Joaquim Franch i Can Narcís Franch i, al c. Sant Martirià, Can Carré*, un immoble de grans dimensions del 1915 que conté una gran galeria de balustrada a la façana posterior. Davant del Monestir hi ha Can Coromina*, amb una la galeria de cinc arcades i l'interessant remat superior de la façana principal i, al carrer del Puig, Can Tomàs Serra, amb la rica ornamentació de la façana i la destacable escala interior.

A la zona de la Plaça Major, la façana de Can Pons i la farmàcia Boadella -que pocs anys encara conservava la seva essència modernista- la farmàcia Masgrau, la farmàcia Omedes -obra també de l'arquitecte Figueras-, i els aparadors de la Ferreteria Saguer, de Comestibles Brugada -d'estil racionalista-, i el de Magatzems Figueras (can Pons), un interessant treball d'art déco de l'arquitecte Figueras l'any 1941.

I per acabar, cal recordar la petita empremta que ens deixà l'arquitecte Rafael Masó: la reforma de Casa Nostra (1933-1935), la façana posterior de l'antic Banco Hispano Americano i l'actuació a la Caixa, on va dissenyar una reixa que fins fa poc tancava el pati de la Pia Almonia.

*Edificis proposats com a BCIL

9. Jeroni Moner, l'arquitecte de Banyoles

Josep Callís i Figueres

Hi ha ciutats que queden unides a l'obra d'un arquitecte i amb el pas del temps, ciutat i arquitecte es fan indissociables. Seria el cas de la nostra. Encara que algú li pugui semblar precipitada aquesta associació, la Banyoles actual no es pot explicar sense l'obra del seu arquitecte: en Jeroni Moner.

En Noni va ser una figura destacada i profundament involucrada en la transformació cultural, política i urbana de la nostra ciutat durant la segona meitat del segle XX i els principis d'aquest. Ens hi ha deixat un gran llegat d'obres arquitectòniques i reflexions urbanes que ens van obrir les portes de la modernitat.

Jeroni Moner Codina va néixer a Barcelona l'any 1940 i obtingué el títol d'arquitecte l'any 1968 en una Escola d'Arquitectura que lluitava per deixar enrere el mètode academicista que havien implementat els corrents arquitectònics de la dictadura. Un cop llicenciat, amb dos companys, Illescas i Mora, va executar les primeres obres a Barcelona i a Banyoles, ciutat on s'instal·là definitivament l'any 1971, on mantenia lligams familiars i esportius. És a Banyoles i rodalia on té la major part de la seva obra construïda. A la nostra ciutat n'hi té una setantena: des d'habitatges unifamiliars, intervencions en edificis històrics, equipaments municipals, plans urbanístics i projectes paisatgístics.

Pel que fa a les intervencions en edificis històrics, destaquen el Tint (1971), el Museu Arqueològic (1976-2018), el Monestir de Sant Esteve i el seu claustre (1979-1983-2000), el Centre d'Estudis Musicals de la Plaça Major (1998-2001), les rehabilitacions de cases al Barri Vell, com les del carrer Nou: la casa Viñas (amb A. Illescas, 1970-1971), la casa Costa Coll (1988-1992), i la casa Bosch, la casa Coll (1979-1980) a la placeta de la Font, Can Racó (1979) -seu del Centre Excursionista-, la casa Pagès Barceló (1982-1983) a la plaça del Puig, Can Tassi a Puigpalter (1983-1984) o la rehabilitació de quatre cases del segle XVIII al carrer de Girona (1988-1992), on residia.

Pel que fa a les obres de nova planta són majoritàriament habitatges: l'edifici del carrer de la Rambla núm. 30 (conegut com "l'Esquinçat", 1969-1970) i la casa Vilanova-Cullell (1970-1971), ambdues fetes amb l'A. Illescas, la casa Masgrau-Juanola (1971-1972), la Dilmé-Ros (1974-1975), l' Agustí-Soler (1975), la Collell-Riera (1976-1977), la Coll-Hugas (1977-1978), la casa Vila (1981-1983), la casa Oliva amb el magatzem (1983-1984), els nou habitatges al carrer Era de l'Abat (1983), la casa Gifre (1985), l'Angelats (1985-1986), la Caballero (1987-1989), l'edifici per a dos habitatges López-Bronsó (1989), la casa Sitjà (1992), la Teixidors-Bustins (1998-2000) i la casa del carrer de les Rotes, núm. 94, entre d'altres. També edificis com mobles Tarradas (1974) i el Teatre Municipal i les oficines (1989-1994) i equipaments com la FP "La Rajoleria" (1983) (avui Institut Brugulat). I dues pesqueres, la Guardiola i la Malagelada (1990-1991) juntament amb les actuacions de transformació de la zona de l'estany en temps pre-olímpics (amb els arquitectes Joaquim Figa i Josep Riera).

Jeroni Moner amb Solà Morales, Peter Eissenman, Josep Riera i Rafael Moneo, a Banyoles (1988-89).

Pel que fa a la redacció del planejament són: la col·laboració amb el POUM de 1984, els estudis urbanístics per a la designació de Banyoles com a subseu olímpica, i la redacció del Catàleg de Protecció de Béns Immobles, el Pla Especial de Protecció, Ordenació i Restauració de l'entorn immediat de l'estany (PEPOR) i el Pla Especial de Recs.

També la gran quantitat de publicacions en què va col·laborar i coordinar, com *El Bagant*, la *Revista de Banyoles* i els *Quaderns del Centre d'Estudis* amb temes com la Farga, l'arqueta, el retaule del Monestir, els recs, la casa dels Lleons, etc. També els estudis sobre la masia, sobre les cases gòtiques i fer conferències i organitzar col·loquis per potenciar la defensa del patrimoni. I per acabar, la implicació en el Centre d'Estudis Comarcals, primer com a vocal des dels anys 70 i després com a president (1994-2011) des d'on va exercir una defensa aferrissada del patrimoni i de la seva divulgació.

En Noni, un treballador incansable, ens va deixar el 29 de setembre de 2021, a l'edat de vuitanta anys, hores després d'haver deixat enllestit el seu últim llibre sobre les pesqueres de l'Estany, un treball que va començar als anys setanta i que el va acompanyar durant tota la seva vida professional.

Articles publicats a *Revista de Banyoles*, núm. 1085-1094 (març de 2024-desembre 2024), *Els Colors del Pla de l'Estany*, núm. 291-300 (març de 2024-desembre de 2024) i *L'Agenda*, núm. 139-148 (març de 2024-desembre de 2024) .